

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на (образователната и) научна степен
„доктор на филологическите науки”

Автор: Максим Иванов Стаменов - професор, доктор

Тема: „Език, когнитивни структури и структура на съзнанието“

Рецензент: Ангел Георгиев Ангелов - професор, доктор на филологическите науки

1. Актуалност на разработвания проблем в научно и научно-приложно отношение.

Трудът на проф. Стаменов е насочен към една от най-трудните и най-интересни теми в езикознанието -- отношението *език и мислене*. Веднага следва да подчертая, че текстът на дисертацията представлява голямо изпитание не само за филологическата, но и за философската ерудиция на всеки езиковед. Това е така, защото посочената тема е стара, но през последните 50 години по нея има значителни разкрития и натрупвания, свързани с *когнитивната наука* и *когнитивизма* като нова интердисциплинарна научна парадигма. Тези нови хоризонти, в които попада разискваният в дисертацията проблем (някои учени -- напр. Матурана и Варела 1992 -- определят когнитивизма като качествено нов стадий в развитието на структурализма), предизвикват нуждата и от български обновления в методологически, в теоретичен и в експериментален план. Знае се, че когнитивното направление за първи път е представено от Н. Чомски и неговите последователи в средата на шестдесетте години. Тенденцията за преразглеждане на класическото наследство на Р. Декарт и възприемането на неговите основни теоретически постулати обаче е заложена и преди това в съвместна работа на Ж. Пиаже и Р. Якобсон (издание под егидата на ЮНЕСКО), които ратуват за една нова *комплексна наука за проучване на човека*. Всичките тези тенденции биха довели до една нова психология, ако в когнитивната наука не бе поставен като основен принцип и *инженерното зърно*, почиващо на методите на моделирането и създаването на изкуствен интелект.

2. Познания на дисертанта за състоянието на проблема в научната литература.

Както проличава от труда на М. Стаменов, когнитивизмът продължава да изследва човешкото съзнание, и то предимно лингвистичната страна на това съзнание, като го моделира. Двете части на дисертацията развиват тъкмо тази *все още недостатъчно усвоена у нас* научна парадигма, като основните идеи и приноси са ясно представени в разглеждания труд. За редица наши колеги, сред които поставям и себе си, трудът запълва множество бели полета, защото източниците са трудно достъпни.

В първата част на дисертацията „Теории и модели за отношенията между език, когнитивна дейност и съзнание“ са преосмислени и критично анализирани възгледите на Н. Чомски, Р. Ланакър, Р. Джакендоф, У. Чейф, Д. Бикертън. Всъщност обаче включените в обръщение автори са много повече, защото се правят препратки към широк кръг разработки и се цитират както класически, така и по-малко известни работи на Тениер, Дюи, Фодор, У. Джеймс и др. Във втората част на труда си М. Стаменов отново се връща към някои от тези автори, за да подкрепи оригиналния си модел.

3. Методика на изследване и аналитична характеристика на дисертационния труд.

Дисертационният труд е оформен като логическо противопоставяне (с други думи има „огледална композиция“) между две части. Първата част е едновременно уводна и обзорна (140 стр.) и представлява задълбочен и подробен анализ на теориите на петимата споменати автори. Подходите на тези автори към темата *език и съзнание* са твърде разнородни и в повечето случаи трудно се преливат едни в друг. Известно е, че дори при най-познатия от тях -- Ноъм Чомски -- няма единство в подхода към темата, защото и „ранният“, и „късният“ учен не престава да гради модели с все по-голяма надеждност. М. Стаменов е успял да обхване цялостно многото лица на този известен автор. Следва анализът на творчеството на Роналд Ланакър, който задълбочава своите модели в още по-голяма близост с граматиката, създавайки *когнитивна граматика*. М. Стаменов сполучливо определя неговия принос чрез едно словосъчетание - „граматиката като представа“. В рамките на десет подглави се разглеждат изследванията на съзнанието у Уолъс Чейф. Психологическият подход на този автор разкрива вербалното съзнание и неговата динамика, а моделът му е представен в дълбочина и в цялата му сложност, при това с най-големи подробности.

Следващите страници са посветени на Рей Джакендоф и бихме очаквали едно завръщане към синтактичните структури и към корените на генеративизма. М. Стаменов обаче е поставил акцент върху онези разработки на Джакендоф, които са отнесени към мисловните процеси и „обличането” на мисълта в синтактична форма.

Първата част на дисертацията завършва с биологично ориентираната философия на езика и комуникацията в трудовете на Дерек Бикертън. Този автор е известен и като един от основоположниците на еколингвистичния подход, но всъщност неговата философия за филогенезата на съзнанието (за социалната интелигентност, за символните връзки и за социалните ниши) е толкова мащабна, че и психолози, и биолози, и еколози, а още повече и компютърни инженери биха могли да извлекат постулати за редица свои вторични теории.

В края на първата част М. Стаменов е направил важно заключение за връзките между когнитивната наука, психолингвистиката и невролингвистиката. Ако мога да отправя някаква препоръка към първата част, то тя би била следната: бих разменил местата на Чейф и Джакендоф, защото според мене Чомски, Ланакър и Джакендоф са в известна степен свързани, доколкото боравят и със сравнително по-чистоллингвистични категории и анализи. От друга страна, Чейф и Бикертън са по-близки един до друг, защото се опират на психологически и биологически когнитивни модели.

Втората част на труда се състои от 200 страници, където авторът е разгърнал собствен *обобщен модел на структурите на езика, мисленето и съзнанието*. В рамките на седем глави се разглеждат следните подтеми: системата на огледалните неврони (в съпоставителен план човек/маймуна), цялата гама на перцептивните процеси и възприятието, мисловната дейност и нейната когнитивна структура, компонентите на езиковата способност, метафорите на съзнанието. Накрая моделът извежда два типа противопоставящи се функции -- интегративни и дисоциативни, които обединяват езика, когнитивните структури и структурата на съзнанието.

Накратко ще се спра на всяка от заложените въ втората част подтеми. В първата и втората глава (на втората част) авторът задава (с оглед на новите разкрития на невропсихологията) един стар, но пренебрегван въпрос -- какво отличава умствените способности на човека от тези на майmunата? Отговорът е даден във връзка с направеното през деветдесетте години на миналия век откритие на т. нар. система от огледални неврони (СОН). Посочва се, че отношението между биологичния и наследствения компонент е по-сложно детерминиран в отношенията си спрямо

мисленето и съзнанието и не е податлив на схематичните модели, познати от биолингвистиката (имат се предвид ранният Н. Чомски и Д. Бикертън).

Тези две глави (всъщност първата е кратка и по-скоро поставя проблема) играят ролята на философски увод към по-конкретните психо- и невролингвистични анализи. Трета глава се насочва към детайлите на възприятието и към когнитивната основа на перцепцията. Посочено е, че сетивността е предопределена от когнитивните структури на мисленето, защото перцептивните модалности са свързани с особена преработка на информацията в мозъка. Особено много ми допада подглавата за невъзможността да се сподели характерът на перцептивните изживявания с помощта на езика. Темата завършва с обобщения за субективността на извънезиковите и езиковите изживявания.

Намирам за твърде приносна и централна следващата глава (четвърта), посветена на мисленето (или мисловната дейност). С оглед на дефиницията за това *що е мислене* се въвежда терминът *когнитивно събитие*. Така синтактичните и лексикалните единици на езика са обяснени с оглед на познавателната дейност, а когнитивните събития включват езика в мисловните процеси и в структурите на съзнанието. Дадени са примери и подреден лингвистичен материал по отношение на групите глаголи за вътрешни преживявания и е представена тяхната обективна категоризация.

Следващата глава (пета) е още „по-лингвистична“, защото анализите и моделирането на езиковата способност водят до двуфазова схема (модел) за пораждање на добре оформено изречение. По този начин всъщност е описано функционирането на езиковата памет и способностите за абстрактно мислене. Авторът сам е посочил в заключението си по какво неговият модел се отличава от вече многократно предъвкваните модели на генеративната граматика. Според мене, предложеният двуфазов модел е повече логически (особено що се отнася до същината на предикацията), а по-малко психоллингвистичен, въпреки че езиковите способности широко се представят във връзка с паметта. Това, разбира се, не намалява описателна и предсказваща (т.е. научно-приложна) роля на използвания метод на моделирането.

Естествено е в такъв интегрален модел на съзнанието и езика да се включи и темата за метафората (шеста глава, втора част). Разбирането на М. Стаменов за метафората е широко; то дори е отвъд лингвистиката, защото авторът говори за *метафори на съзнанието*, но *преносът* (така важен за метафорите) в предложената класификация (около двадесет вида метафори на съзнанието) се осъществява главно на

лингвистична основа, а само един типичен случай (метафората на „чудното блокче“ на З. Фройд) е посочен като изключение.

Следващите две глави са свързани помежду си и представляват анализи на две противоположни функции -- интегративни и дисоциативни, отразяващи динамиката на сложния и вътрешно противоречив процес -- зависимостите между съзнанието и езика. Биполярната същност на езика е изтъквана още от класиците на структурализма - откриваме я у Сосюр, у Трубецкой и Якобсон, у Косериу. В модела на М. Стаменов биполярността е заложена още в структурите на съзнанието и тя е основен когнитивен механизъм, наречен с два сполучливи термина -- *интеграция* и *дисоциация*. И интегративният, и дисоциативният принцип са отнесени към структурите и функциите на мисленето, но те намират своето отражение в езика -- интегративният като осмисляне на предикацията, приписване на структури и влагане на ментални пространства, а дисоциативният като разпознавателна функция на паметта. На практика двуфазовият модел се онагледява при пораждането на добре оформено изречение, разглеждано в контекста на възможните начини за функциониране на работната памет при човека.

Според мене последните две глави играят ролята на логично заключение и достатъчен завършек на тази цялостна, целенасочено замислена и изпълнена задача. Заключение тук добавя още една важна идея или по-точно ракурс към проблема за езика, мисленето и съзнанието. В последната девета глава са представени категориите на времето и пространството при функционирането на цялостния модел; т.е. включването на чувството за мярка (пространство и време) в категориите на езика, мисленето и съзнанието.

В третата част -- общото заключение на труда -- Максим Стаменов синтезира в обобщен вид основните си идеи и посочва някои перспективи за приложението на своя интегрален модел.

4. Научни, научно-приложни приноси и личен принос на дисертанта:

Самото формулиране и поставяне на точно този проблем -- „език и когнитивни структури“ -- в мащабно замислена и цялостно осъществена дисертация определя нейния приносен характер. В първата част на дисертацията М. Стаменов е обхванал и преосмислил труднообозрими текстове на съвременната модерна лингвистика, които в други научни среди се смятат за класически. За някои колеги (студенти и докторанти) първата част на труда би представлявала и образователен курс в областта на

философията на езика. Авторът се е справил с особено трудна материя, а подобно усилие заслужва признание от нашата (а и не само от нашата) научна общественост.

Основният принос обаче е във втората част на работата, където изнесенят модел е проява на научна смелост и плод както на дългогодишен опит, така и на солидни познания в трудната област на когнитивизма. Съгласен съм с двадесет и седемте точки, посочени в автореферата като приносни моменти. Мисля, че когнитивният модел на Стаменов тепърва ще бъде осмислян и дооценяван.

5. Преценка на публикациите по дисертационния труд и на автореферата.

В автореферата са посочени над тридесет авторски публикации по темата, повечето от които в авторитетни чуждестранни издания. М. Стаменов публикува редица свои статии и тематични сборници на английски език, което го извежда в светлината на водещ специалист по когнитивна наука, психо- и невролингвистика в международен план.

Авторефератът е пространен и отговаря напълно на изискването да отразява основните положения и научните приноси на дисертацията.

6. Препоръки за бъдещо използване на научните и научно-приложните приноси:

Предлагам рецензираната дисертация на тема „Език, когнитивни структури и структура на съзнанието“ от М. Стаменов да бъде по-скоро публикувана, за да могат колегите, навлизащи в тази материя, да я ползват и да я цитират. Предлагам още разширен вариант на автореферата да бъде издаден като монография на английски език.

7. Заключение.

Въз основа на всичко написано до тук в тази рецензия предлагам без всякакви резерви на Максим Иванов Стаменов да бъде присъдена научната степен „доктор на филологическите науки“ за неговата дисертация на тема „Език, когнитивни структури и структура на съзнанието“.

10.02.2016 г.

София

Подпис:

(проф. д.ф.н. А. Ангелов)